

Науково-методичні підходи до формування фінансово-економічного механізму регулювання природокористування

У статті проаналізовано стан і проблеми діючого фінансово-економічного механізму регулювання природокористування. Зосереджується увага на узагальненні й систематизації основних підходів до сутності поняття фінансово-економічного механізму регулювання природокористування. Визначено необхідність трансформації існуючої моделі управління природокористуванням. Розроблено концептуальні підходи до вдосконалення фінансово-економічного механізму регулювання природокористування в сучасних умовах.

Ключові слова: фінансово-економічний механізм, регулювання природокористування, рентні платежі, екологічне оподаткування, фінансовий механізм регулювання природокористування, фінансові методи і важелі.

В статье анализируются состояние и проблемы действующего финансово-экономического механизма регулирования природопользования. Концентрируется внимание на обобщении и систематизации подходов к сущности понятий финансово-экономического механизма природопользования. Обозначена необходимость трансформации модели управления природопользованием. Разработано концептуальные подходы к усовершенствованию финансово-экономического механизма регулирования природопользования в современных условиях.

Ключевые слова: финансово-экономический механизм, регулирование природопользования, рентные платежи, экологическое налогообложение, финансовый механизм регулирования природопользования, финансовые методы и рычаги.

The article deals with the analyses of condition and problems of the functional financial and economic mechanism of wildlife management. It points out the generalization and ordering of the main approaches to concept essence of financial and economic mechanism. It designates the necessity of transformation of management model by wildlife management. It develops the conceptual approaches to improvement of the financial and economic mechanism of regulation of wildlife management under contemporary conditions.

Key words: the financial and economic mechanism, regulation of wildlife management, rent payments, the ecological taxation, the ecological legislation, the financial mechanism of regulation of wildlife management, financial techniques and instruments.

Постановка наукової проблеми. Зростаюча деградація екосистем та перевантаження навколишнього середовища шкідливими речовинами техногенного походження призводять до реальної загрози екологічної катастрофи. Вирішення цих проблем вимагає розробки нових теоретичних і методичних підходів до регулювання природокористування, запровадження нових напрямків підвищення ефективності використання та охорони навколишнього природного середовища. Все це потребує радикальних змін у науково-методологічних підходах до фінансово-економічного механізму регулювання природокористування.

З огляду на це діючий фінансово-економічний механізм у галузі природокористування має розглядатися з точки зору комплексності, тобто як цілісна система взаємозв'язків усіх елементів цього механізму, а відтак потребує постійного вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні у фахових публікаціях сутність фінансово-економічного механізму природокористування інтерпретується через вирішення низки складних завдань, які лежать у різних наукових площинах.

Проблеми управління процесом природокористування та формування фінансових ресурсів для вирішення завдань охорони навколишнього природного середовища, дослідження ефективності фінансово-економічного механізму регулювання природокористування потребують постійної уваги вчених. Різним питанням дослідження фінансово-економічного механізму природокористування та фінансування природоохоронних заходів присвячені наукові доробки В. Бороноса, О. Веклич, Б. Данилишина, М. Кадацького, О. Кашенко, О. Лазора, Л. Мельника, Є. Мішеніна, В. Міщенко, О. Несветова, І. Синякевича, І. Скляра, Є. Хлобистова, О. Царенка та інших.

Незважаючи на достатню вивченість у науковій літературі окремих елементів фінансового механізму регулювання природокористування, багато дослідників наголошують на його неефективності.

Категорія «фінансовий механізм» досить широко використовується сучасними вченими-фінансистами, але на сьогодні питання визначення фінансового механізму екологічного регулювання, його складових, методів впливу на ефективність господарювання вивчені недостатньо.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення теоретичних основ формування фінансово-економічного механізму природокористування, з'ясування сутності поняття «фінансовий механізм» та його застосування в природокористуванні, а також на основі теоретичного узагальнення обґрунтування основних напрямків його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Зростаючий інтерес до формування механізмів регулювання й ефективності використання природних ресурсів призводить до необхідності уточнення й вдосконалення інструментарію та регуляторів фінансового, економічного й правового механізмів природокористування задля досягнення максимальної еколого-економічної ефективності їх застосування в теоретичних і прикладних дослідженнях.

Всебічне дослідження сутності поняття фінансового механізму регулювання природокористування дозволило багатьом ученим розглядати цю категорію і структуру його побудови з таких позицій: по-перше, як систему управління фінансами; по-друге, як складову фінансової системи; по-третє, як сукупність дій фінансових форм і методів, інструментів і важелів формування і використання фінансових ресурсів для ефективного регулювання природокористування; по-четверте, як інструмент зворотного впливу на кількісні і якісні параметри охорони, раціонального використання і відтворення природноресурсного потенціалу.

У більшості фахових досліджень [1; 2, с. 369] фінансовий механізм розглядається як частина господарського, що відображає сукупність фінансових та економічних методів, способів, форм, інструментів та важелів, за допомогою яких здійснюється регулювання фінансово-економічних процесів та відносин [3, с. 35].

Фінансовий механізм регулювання природокористування не є відокремленим, а працює в органічній єдності (компліментарно) з іншими складовими елементами організаційно-економічного механізму. Таку компліментарність забезпечують комплекс методів, важелів та інструментів.

Проведений нами аналіз фахової літератури дозволяє зробити висновок про те, що вченими не акцентується увага на визначенні суто фінансово-економічного механізму регулювання природокористування. Так, чинне законодавство виділяє економічний механізм природокористування та природоохоронної діяльності, окремі автори досліджують еколого-економічний механізм природокористування [4], фінансово-економічний механізм захисту використання і відтворення природних ресурсів та охорони довкілля [5], економічний механізм реалізації екологічної політики [6], фінансовий механізм забезпечення екологічного розвитку [7, с. 80], фінансово-кредитний механізм регулювання природокористування [8; 9], фінансовий механізм управління природокористуванням [10], фінансовий механізм екологічного регулювання [11].

О.Я. Лазор [5] дає визначення фінансово-економічного механізму захисту використання і відтворення природних ресурсів та охорони довкілля як системи фінансово-економічних методів, важелів, форм із управління заходами охорони, збереження, використання і відтворення природних ресурсів із відповідним правовим, нормативним, фінансовим та інформаційним забезпеченням.

К.В. Таранюк фінансовий механізм екологічного регулювання визначає як систему спеціально розроблених, законодавчо закріплених форм, методів, інструментів і важелів створення та використання фінансових ресурсів з метою досягнення еколого-економічної збалансованості функціонування суспільного виробництва та зниження негативного впливу на навколишнє природне середовище. У роботі [11, с. 144] виокремлюються такі методи та інструменти фінансового механізму екологічного регулювання: збір за спеціальне використання природних ресурсів, збір за забруднення навколишнього природного середовища; фінансові стимули, зокрема надання пільг при оподаткуванні на заходи, пов'язані з оздоровленням та охороною довкілля; фінансові санкції (штрафи за порушення природоохоронного законодавства); система фінансування та кредитування природоохоронних заходів (місцевий і державний бюджети, природоохоронні фонди, банки, кошти підприємств і організацій, іноземні надходження, інвестиції); екологічне страхування.

О.О. Веклич [8] фінансово-кредитний механізм регулювання природокористування розглядає у структурі економічного механізму екологічного регулювання.

Ми розглядаємо фінансовий механізм регулювання природокористування як складову організаційно-економічного механізму, який потребує детального вивчення, адаптації до сучасних умов і вимог, модернізації і впровадження.

У багатьох дослідженнях щодо визначення сутності і складових елементів фінансово-економічного механізму управління природокористування спостерігається загальна тенденція. Так, М.І. Крупка [12, с. 59.] вважає, що фінансово-кредитний механізм включає фінансово-кредитні методи, форми, важелі, правове, нормативне й інформаційне забезпечення. Учений фінансово-кредитний механізм розглядає через призму двох підсистем: фінансово-кредитного забезпечення і фінансово-кредитного регулювання. Аналогічний підхід спостерігається в дослідженнях В.М. Опаріна, С.Я. Огородника [13; 14].

О.М. Царенко, О.О. Несветов, М.О. Кадацький [15, с. 98–104] визначає фінансово-кредитний механізм природокористування як пов'язування таких елементів: фінансування природоохоронних заходів; екологічне оподаткування; фінансові методи стимулювання природоохоронної діяльності (надання податкових пільг, кредитів, прискорену норму амортизації, отримання природних ресурсів під заставу).

Застосування принципів системного підходу при дослідженні проблем функціонування фінансово-кредитного механізму охорони навколишнього природного середовища дозволило Б.М. Данилишину виділити в його структурі окремі підсистеми, блоки та їх елементи [9, с. 59–60]. Зокрема вчений виділяє такі підсистеми: управління фінансово-кредитним механізмом природокористування, до якої відноситься реалізація законодавчих, правових, контрольних функцій, законодавчо-нормативні акти; фінансове забезпечення природоохоронних об'єктів, до яких відноситься бюджетні асигнування, власні кошти господарських суб'єктів, позабюджетні асигнування та екологічне кредитування; фінансово-кредитні важелі регулювання природоохоронної діяльності, до яких відносяться фінансово-економічні та фінансово-адміністративні важелі.

С.В. Львовчкін вважає, що термін фінансово-кредитний механізм є дещо некоректним, оскільки дефініція кредит вживається в теорії фінансів, а «кредитна система, як частина фінансового ринку відноситься до фінансової системи» [16].

Переважає більшість дослідників, характеризуючи сутність фінансово-економічного механізму виділяють два його структурних елементи – фінансовий та економічний. Фінансовий передбачає використання фінансових методів і важелів, визначення джерел фінансування, а економічний здійснюється через узгодження і вирішення економічних проблем.

Вітчизняні вчені В.П. Москаленко, О.В. Шипунова [3, с. 35] також наголошують на поєднанні економічного та фінансового механізмів в єдиний фінансово-економічний механізм із метою раціональнішого й ефективнішого управління.

На поєднання фінансового й економічного механізмів вказує Є.В. Хлобистов, який вважає їх комплексом організаційних та інституційних заходів, спрямованих на кредитно-фінансове забезпечення та реалізацію

екологічної політики відповідно до рівня розвитку продуктивних сил і соціальних пріоритетів щодо якості довкілля й раціонального природокористування [17, с. 745].

Ми вважаємо, що фінансова й економічна складова регулювання природокористування доповнюють одна одну й перебувають у нерозривній єдності одна від одної, а тому розглядати їх як відокремлені елементи є недоцільним.

Таким чином, фінансово-економічний механізм регулювання природокористування – це сукупність взаємопов'язаних фінансових та економічних методів та інструментів управління, які спрямовані на залучення, використання і розподіл фінансових та економічних ресурсів з метою досягнення рівноважного, еколого-збалансованого розвитку економіки і суспільства, раціонального використання та збереження природних ресурсів, комплексної реалізації системи заходів з охорони навколишнього природного середовища.

До складових фінансово-економічного механізму екологічного регулювання відносяться:

- природоохоронні (екологічні) фонди, які мають незалежні від державного бюджету джерела фінансування на покриття природоохоронних потреб і призначені для підсилення фінансово-економічних важелів регулювання природокористування;

- екологічне страхування, яке як механізм забезпечення екологічної безпеки держави, на нашу думку, є ефективним напрямком вирішення екологічних проблем та потужним фінансовим механізмом, що регулює проблемні питання охорони навколишнього середовища;

- система фінансово-правового стимулювання природоохоронної діяльності, до якої відносяться податки та податкові пільги; коригування платежів, надання пільгових кредитів і субсидій, а також встановлення заохочувальних цін та надбавок на екологічну продукцію;

- формування та розподіл рентного доходу, який тісно пов'язаний із екологічним оподаткуванням;

- система платежів за природокористування, до якої відносять платежі за використання природних ресурсів, забруднення довкілля і розміщення відходів;

- фінансові санкції.

За допомогою інструментів фінансово-економічного механізму вирішуються поставлені стратегічні (у цивілізаційному вимірі) і тактичні (у вимірі країни) завдання природоохоронної діяльності й ощадливого природокористування.

Отже, вирішення проблеми вдосконалення фінансування природоохоронних заходів та впровадження ефективно діючого фінансово-економічного механізму природокористування на національному та регіональному рівнях є актуальним завданням організаційно-економічного механізму природокористування.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, вдосконалення ефективно діючого фінансово-економічного механізму регулювання природокористування та природоохоронної діяльності є одним із

пріоритетних напрямків і має бути спрямований на вирішення наступних завдань:

- створення цілісного організаційно-економічного механізму раціонального природокористування, який би поєднував систему державного регулювання, бюджетного фінансування, систему платежів за використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища;

- формування стабільних джерел фінансування природоохоронних заходів;

- удосконалення державного регулювання сфери природокористування, зокрема через проведення ефективної податково-бюджетної політики;

- вирішення проблем нормативно-правового забезпечення державного регулювання у галузі раціонального природокористування й охорони довкілля;

- формування і запровадження дієвих фінансово-економічних інструментів раціонального природокористування, зокрема податки, платежі, фінансову допомогу, кредити на обмеження викидів, платні дозволи на викиди, квоти, допуски чи граничні показники рівня забруднюючого викиду, створення організаційно-економічних умов для інноваційного підприємництва в екології, виробництва екотехніки та екотехнологій, утилізації відходів, розвиток екологічного аудиту, становлення екологічного менеджменту тощо.

Варто відзначити, що існуючий фінансово-економічний механізм регулювання природокористування є неефективним, оскільки спостерігається гостра нестача фінансових ресурсів та низька ефективність їх використання; як правило, здійснюється фінансування поточних витрат на природоохоронні чи природовідновлювальні цілі.

Удосконалений механізм природокористування має забезпечити сприятливі умови для вирішення перерахованих завдань, гарантуючи вигідність природоохоронної діяльності, покращення інвестиційної та інноваційної діяльності, підтримку сприятливих умов розвитку та поширення еколого-безпечних технологій та інших параметрів організаційно-економічного механізму.

Список використаних джерел

1. Василик О.Д. Теорія фінансів: навч. посіб. / [за заг. ред. О.Д. Василика]. – К. : ЦУЛ, 2005. – 480 с.

2. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.М. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – [2-е изд., исправл.]. – М. : ИНФРА-М, 1999. – С. 369.

3. Москаленко В.П. Финансово-экономический механизм промышленного предприятия: научно-методическое издание / В.П. Москаленко, О.В. Шипунова // [Под научной редакцией д.э.н., профессора В.П. Москаленко]. – Сумы : Довкілля, 2003. – 176 с.

4. Міщенко В.С. Віртуалізація еколого-економічного механізму природокористування. Сайт Ради національної безпеки і оборони [Електронний ресурс] / В.С. Міщенко, І.М. Підкаміний. – Режим доступу : <http://dual.rainbow.gov.ua/>.

5. Лазор О.Я. Фінансово-економічні важелі реалізації екологічної політики / О.Я. Лазор // Зб. наук. праць Української академії державного управління, 2002. – Вип. 2. – С. 188–195.

6. Синякевич І. Економічні інструменти екополітики / І. Синякевич // Економіка України. – 1999. – № 10. – С. 78–83.

7. Кашенко О.Л. Фінанси природокористування : навч. посіб. / О.Л. Кашенко. – Суми : Університетська книга, 1999 – С. 80.

8. Веклич О.О. Економічний механізм екологічного регулювання в Україні / О.О. Веклич. – К. : Український інститут досліджень навколишнього середовища і ресурсів, 2003. – С. 13–14.
9. Данилишин Б. Сучасні тенденції регулювання процесів природокористування в Україні / Б. Данилишин // Економіка України. – № 11. – 1994. – С. 59–62.
10. Фінансові механізми управління природокористуванням: [монографія] / [за заг. ред. В.М. Бороноса, І.Д. Скляр]. – Суми : СумДУ, 2012. – 350 с.
11. Таранюк К.В. Розвиток фінансового механізму еколого-збалансованого розвитку регіону / К.В. Таранюк // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – № 2. – 2009. – С. 144.
12. Крупка М.І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України: [монографія] / М.І. Крупка. – Львів : Видавничий центр Львівського університету ім. І. Франка, 2001. – 608 с.
13. Финансово-кредитные методы повышения эффективности промышленного производства / [под ред. С.Я. Огородника]. – К. : Техника, 1990.
14. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): навч. посіб. / В.М. Опарін. – К. : КНЕУ, 1999. – С. 17–18.
15. Царенко О.М. Основи екології та економіка природокористування / Курс лекцій. Практикум : навч. посіб. / О.М. Царенко, О.О. Несветов, М.О. Кадацький. – Суми : Університетська книга, 2001. – 326 с.
16. Львовчкін С.В. Фінансовий механізм макроекономічного регулювання / С.В. Львовчкін // Фінанси України. – 2000. – № 12. – С. 25–33.
17. Хлобистов Є.В. Фінансові механізми екологічної політики / Є.В. Хлобистов // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право) : Наук. журн. – Вип. 3–4 [голов. ред. О.П. Степанов]. – К. : НАУ, 2004. – С. 745.